

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5621>

Data przesłania artykułu: 6 marca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 2 czerwca 2020 r.

LOS CZŁOWIEKA NA PŁÓTNIE WYHAFTOWANY – RĘCZNIK OBRZĘDOWY JAKO SYMBOL KULTURY MATERIALNEJ BIAŁORUSINÓW Z PODLASIA

Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1498-3418>

e-mail: alicia.matyjewicz@uwm.edu.pl

Abstrakt: W niniejszym artykule ukazano istotę ręcznika obrzędowego, czyli jego zdobnictwo, rodzaje, zastosowanie, symbolikę, motywy tworzenia, a także miejsce, jakie zajmuje w życiu Białorusinów zamieszkujących region wschodniej Polski. Ręcznik towarzyszy Białorusinom od narodzin, przy zaręczynach, ślubie, na weselu, aż do śmierci. Na Podlasiu występują dwa rodzaje ręczników białoruskich: codzienny i obrzędowy. Pełnią one funkcje praktyczne, estetyczne, kultowe, symboliczne, oczyszczające, ochronne oraz magiczne. Treści zawarte w artykule uzyskano dzięki: analizie literatury bezpośrednio związanej z przedmiotem badań, analizie formalnej dokumentów i wytworów zastanych jednostki, obserwacji oraz wywiadom swobodnym. Poprzez zastosowanie tych technik badawczych odczytano symbolikę białoruskiego ręcznika obrzędowego oraz ustalono jego miejsce i sposób wykorzystania przez Białorusinów w określonych rytuałach i zwyczajach.

Słowa kluczowe: ręcznik obrzędowy, haft, symbolika, ornamentyka, rytuały, obrzędy rodzinne, Białorusini

Submitted on March 06, 2020

Accepted on June 02, 2020

THE FATE OF MAN ON CANVAS EMBROIDERED – A RITUAL TOWEL AS A SYMBOL OF MATERIAL CULTURE OF BELARUSIANS FROM PODLASIE REGION

Alicja Joanna Siegień-Matyjewicz

University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1498-3418>

e-mail: alicja.matyjewicz@uwm.edu.pl

Abstract: This article shows the importance of a ritual towel, its ornamentation, types, application, symbolism, creation motifs and the place it occupies in the lives of Belarusians living in the region of eastern Poland. The towel accompanies Belarusians from birth, engagement, through marriage, wedding, to death. There are two types of Belorussian towels in the Podlasie Region: casual and ceremonial towels. They perform practical, aesthetic, religious, symbolic, cleansing, protective and mystical functions. The content of the article was obtained by an analysis of literature directly related to the subject of research, formal analysis of documents and products of research, observations and in-depth ethnographic interviews. By using these research techniques, the author interpreted the symbolism of the Belarusian ceremonial towel. The presented research also helped to determine its place and manner of use by Belarusians in specific rituals and customs.

Keywords: ritual towel, embroidery, symbolism, ornamentation, rituals, family rites, Belarusians

1. Wstęp

Ręcznik obrzędowy to ozdobny pas białego haftowanego płótna, który wraz ze swoją unikatową ornamentyką jest reliktem świadczącym o bogactwie pogranicza wschodniej Polski i obyczajowości żyjących tam od wieków Białorusinów. Jest on przedmiotem zarówno materialnym, jak i symbolicznym. Nie tylko towarzyszy człowiekowi przez całe życie w wędrówce po ziemskim padole, jest przy nim podczas narodzin, zaręczyn, ślubu, wesela i śmierci, lecz także stanowi dzieło sztuki, symbol kontaktu człowieka z Bogiem oraz wdzięczności za doznane łaski, wyraz szacunku wobec świętych wizerunków. To forma podziękowania i подарunek

dla bliskich osób, część posagu oraz istotny talizman. To symbol integracji z przodkami, miejsce schronienia dusz zmarłych, pomost łączący życie i śmierć, przeszłość z teraźniejszością, radość ze smutkiem. To również tajemniczy przedmiot z zaszyfrowanym w haftowanych wzorach przeznaczeniem człowieka i świadectwo jego losu. Jeden ręcznik, a ma tak wiele zastosowań, znaczeń i interpretacji.

2. Zdobnictwo, rodzaje i zastosowanie białoruskich ręczników spotykanych na Podlasiu

Etymologia nazwy „ręcznik” nie wywodzi się od wycierania rąk, lecz od ręcznego wykonania tego przedmiotu [Grzegorzyczkowa 1979, 18; *Słownik języka polskiego* 2007, IV, 430], czyli przedzenia i ozdabiania. Na Podlasiu wykonywano ręczniki z materiałów naturalnych, czyli z lnu lub konopi. Pierwsze białoruskie ręczniki miały zwykły, gładki tkacki splot. W miarę unowocześniania maszyn tkackich tkano coraz bardziej skomplikowane i ozdobne wzory materiału przeznaczonego na ręczniki (tkacki splot szachownicowy bądź jodełkowy, potocznie zwany warkoczowym). Z kolei pierwsze hafty na białoruskich ręcznikach były tworzone wyłącznie wzorem wybieranym, następnie wzorem krzyżykowym (krzyżyk prosty, mały, pojedynczy). Początkowo haftowano nimi w kolorach czerwonym i czarnym, sporadycznie niebieskim [Сахута 2001b, 149–155; Matus 2016, 412–413; por. Matus 2006a, 77–82; Фадзеева 1994, 188]. Na ręcznikach wyszywano wzory geometryczne (trójkąty, czworokąty, koła, rozety, gwiazdy, krzyżopodobne figury, meandry) [zob. szerzej: Лабачэўская 1998; 2002, 14–15; Сахута 2001b, 150, 153, 155; Фадзеева 1994, 204; Matus 2009, 65; Grabowski 1978, 94–95; Курилович 1981]. Później zdominowały je wzory roślinne (kwiaty, takie jak róże, goździki, chabry, konwalie, tulipany, oraz liście dębu, kiście winogron, wazony z kwiatami, drzewa życia), motywy zoomorficzne (głównie ptaki, takie jak pawie, koguty, indyki, gęsi, kaczki, orły, gołębie, ale zdarzały się także konie, psy, koty, wiewiórki oraz lwy), a nawet scenki rodzajowe. Czasem haftowano cyrylicą sentencje o tematyce nostalgicznej, moralizatorskiej, sakralnej lub monogramy twórczyń. Wzory zaczęto wyszywać techniką atłaskową, zwaną haftem płaskim, oraz stosować więcej kolorów (czerwony, czarny, żółty, niebieski, zielony, malinowy). Natomiast zakończenia ręcznika były początkowo proste lub z frędzlami, później dorabiano dekoracyjną koronkę szydełkową o ornamentach kwiatowym lub geometrycznym czy też mereżkę z samodziałowej tkaniny lnianej. Niekiedy w środku ręcznika umieszczano koronkowe wstawki. Układ wzorów na białoruskim ręcniku charakteryzował się przejrzystością, symetrią, spokojną

Ryc. 1. Białoruskie ręczniki obrzędowe z terenów Podlasia

Źródło: Ręczniki ludowe z kolekcji muzeum w Bielsku Podlaskim, Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (fot. autorki artykułu)

rytmiką powtarzających się ornamentów [Matus 2006a, 78; 2016, 413; Сахута 2001b, 149–155; 2015, 149–151; Czerwiński 2013, 16–17; zob. szerzej: Фадзеева 1991; 1994, 27–28, 188–203; Сахута 1997; 2001a; 2013; Дębowska, Солуб, Солуб 2015].

Biorąc pod uwagę sposób zastosowania, można wyróżnić dwa rodzaje ręczników białoruskich występujących na Podlasiu – codzienny (higieniczno-użytkowy) i obrzędowy (dekoracyjno-rytualny) [Фадзеева 1994, 14]. O ważności, randze ręczników świadczy sposób ich przechowywania. Codzienne ręczniki składano w prostokąt, ręczniki obrzędowe zaś zwijano w rulony, czyli w taki sam sposób jak starożytne manuskrypty [Zwierzyńska, online]¹.

¹ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk oraz podczas wywiadu 25.08.2019 r. z Niną Żukowską, zamieszkałymi we wsi Grabowiec, w województwie podlaskim, przedstawicielkami mniejszości narodowej białoruskiej wyznania prawosławnego.

Ręcznik codziennego użytku, nazywany na terenach Podlasia i Białorusi *ucirałnikam*, był wąski (35–50 cm) i krótki (zazwyczaj o długości do 1,5 m), prosty, o gładkiej fakturze, pozbawiony ornamentów i wzorów, w kształcie czworoboku [Фадзеева 1994, 14]. Wycierano nim zarówno twarz, ręce, jak i naczynia [por. Czerwiński 2013, 16] (ręczniki takie określano także mianem *skaracz*² lub *paciracz*³). Przykrywano nim również jedzenie i chleb leżący na stole, aby nie wyschły. Czasami ręcznik ten miał na bokach długie frędzle z powodu wykorzystywania go w charakterze lekkiego nosidła jedzenia dla pracujących na polu chłopów oraz obrusu, na którym spożywano posiłki [Фадзеева 1994, 16–17] (ręczniki takie określano mianem *trapkacz*⁴). Do tej grupy ręczników należały również *nadieźniki*, czyli ozdobione tkanym czerwonym paskiem narzuty, służące jako przykrycie do dzieży, w której wyrastało ciasto chlebowe [Фадзеева 1994, 17]⁵. *Nadieźnik* wykorzystywano też podczas uroczystego ofiarowania chleba i soli oraz korowaja [Фадзеева 1994, 17], czyli ozdobnego ciasta drożdżowego⁶. Z kolei ręcznik obrzędowy był szeroki (od 50 cm) i długi (od 1,5 do 8 m), bogato wyszywany, dekoracyjny. Wykorzystywany był podczas świąt religijnych, uroczystości rodzinnych oraz różnorodnych rytuałów (m.in. przy narodzinach, chrzcie, w obrzędach weselnych i pogrzebowych). Był on także popularną formą prezentu lub ofiary za doświadczone łaski i ochronę przed klęskami żywiołowymi, wojnami oraz epidemiami. Zaliczamy do nich *naboźniki*, czyli ręczniki bardzo długie

² *Skaracz* (lit. *skarà*, czyli kawałek materiału) – mały ręcznik kwadratowy lub prostokątny z wyszyciem na końcach lub z frędzlami, służący do higieny. Por. [Фадзеева 1994, 14, 16].

³ *Praciracz* (białorus. *pacirać*, czyli wycierać) – ręcznik kwadratowy lub prostokątny służący m.in. do wycierania naczyń.

⁴ *Trapkacz* (białorus. *trapka*, czyli ścierka, szmatka) – ręcznik służący zazwyczaj do wycierania podłóg.

⁵ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk.

⁶ Korowaj – tradycyjne ciasto drożdżowe weselne i agrarne. Korowaj przygotowywany na wesele, nazywany „chlebem weselnym”, symbolizował płodność, wegetację, bogactwo i szczęście. Dekorowany był formami z ciasta w kształcie kwiatów (symbolizujących miłość), listków, szyszek, kłosów zbóż (symbolizujących bogactwo), ptaszków (symbolizujących potomstwo, rodzinę, płodność) albo słońca i księżycy (słońce symbolizuje siłę, męstwo, księżyc zaś symbolizuje wnikliwość, wrażliwość, natomiast usytuowanie słońca i księżycy obok siebie, czyli połączenie przeciwieństw symbolizuje współpracę, zgodę, jedność). Korowaj przygotowywały ostatniego dnia przed ślubem zamężne kobiety. Przy wypieku tego ciasta nie mogli być obecni mężczyźni. Z kolei korowaj agrarny symbolizował zaślubiny z Matką Ziemią. Wypiekano go na dzień św. Jerzego i taczano po polu (po młodym zbożu lub na obrusie rozścielonym na ziemi), aby zapewnić obfite plony. Czasem rytuał toczenia korowaja agrarnego powtarzano po trzy razy na każdym zagonie, aby okazał się skuteczniejszy. Istotną była odległość, na jaką potoczy się korowaj, oraz strona, na którą upadnie. Jeżeli potoczył się od daleko i upadł stroną udekorowaną do góry, to oznaczało że żyto wyrośnie obficie. Informacje uzyskane podczas wywiadu 23.08.2019 r. z Bazylem Wasilukiem, zamieszkałym we wsi Czechy Orłańskie, przedstawicielem mniejszości narodowej białoruskiej wyznania prawosławnego. Por. [Czerwiński 2013, 29–30].

(od 2 do 5 m), którymi przystrajano ikony umieszczone w głównym kącie (określonym mianem „piękny kąt”, *krasnyj ugoł*) – najbardziej reprezentatywnego pomieszczenia w domu⁷. Znajdująca się na tego rodzaju ręcznikach ornamentyka i kolorystyka haftu informowała o tym, w jakich okolicznościach może być on wykorzystywany – bogate zdobienia koloru czerwonego znajdowały się na ręcznikach, którymi dekorowano ikony z okazji różnych świąt religijnych, natomiast zdobienia czarne przeważały na ręcznikach zawieszanych na ikony podczas postu lub żałoby⁸. Wśród *nabożników* szczególne miejsce zajmował bardzo długi ręcznik (nawet do 8 m) zawieszany na miejsce ukrzyżowania Chrystusa – Golgotę, czyli Miejsce Czaszki⁹. Kolejnym rodzajem ręcznika obrzędowego były ręczniki ofiarne, tzw. *abroczynje*, które umieszczano w miejscach szczególnego kontaktu człowieka z Bogiem, czyli na przydrożnych, pomorowych lub cmentarnych krzyżach oraz w cerkwiach [Czerwiński 2013, 16]. Miały one chronić mieszkańców wsi przed epidemią, powodzią, suszą (ręczniki z symbolami deszczu) lub innymi nieszczęściami¹⁰. Według wiary białoruskiego ludu inny niecodzienny ręcznik, tzw. *abydiennik* [Фадзеева 1994, 17], utkany i wyhaftowany w ciągu jednej nocy przez niezamężne, młode dziewczyny, chronił wieś od wojen, chorób (m.in. cholery, dżumy¹¹) lub piorunów. Z ręcznikiem tym obchodzono dookoła całą wieś, po czym w sporej odległości od domostw i zabudowań gospodarczych rozpalano ognisko, nad którym rozwieszano *abydiennik*. Przez tak powstały „korytarz” nad ogniem i pod ręcznikiem przechodzili wszyscy mieszkańcy wsi, w celu oczyszczenia się i zgromadzenia w *abydienniku* całego zła. Pod koniec rytuału pod ręcznikiem przenoszono jeszcze niemowlęta oraz przeprowadzano starych ludzi, a następnie wypełniony w ten sposób złem *abydiennik* palono w ognisku¹². Innym sposobem na odżegnanie chorób było otoczenie wsi sznurem ze związanych *abydienników*, które następnie zakopywano w ziemi na rozstaju dróg, lub opasanie tego rodzaju ręcznikiem krzyża pomorowego¹³.

⁷ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk oraz 25.08.2019 r. z Niną Żukowską. Por. [Фадзеева 1994, 20–22].

⁸ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk. Por. [Фадзеева 1994, 22].

⁹ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk.

¹⁰ Informacje uzyskane podczas wywiadu 23.08.2019 r. z Bazylem Wasilukiem.

¹¹ W XVI–XVIII w. tereny Podlasia zamieszkiwane przez Białorusinów nawiedzały epidemie dżumy, zaś w XIX w. epidemie cholery.

¹² Informacje uzyskane podczas wywiadu 17.03.2017 r. z Zinaidą Żytkiewicz, zamieszkałą we wsi Łozy, oraz Nadiędzą Bielenkową, zamieszkałą we wsi Wiercieliszki, w obwodzie grodzieńskim na Białorusi, wyznającymi religię prawosławną. Por. [Gieysztor 2006, 229].

¹³ Informacje uzyskane podczas wywiadu 23.08.2019 r. z Bazylem Wasilukiem, zamieszkałym we wsi Czechy Orlańskie, w której do dzisiaj stoją krzyże pomorowe upamiętniające epidemie dżumy i cholery, jakie nawiedziły tę okolicę.

3. Symbolika białoruskiego ręcznika obrzędowego

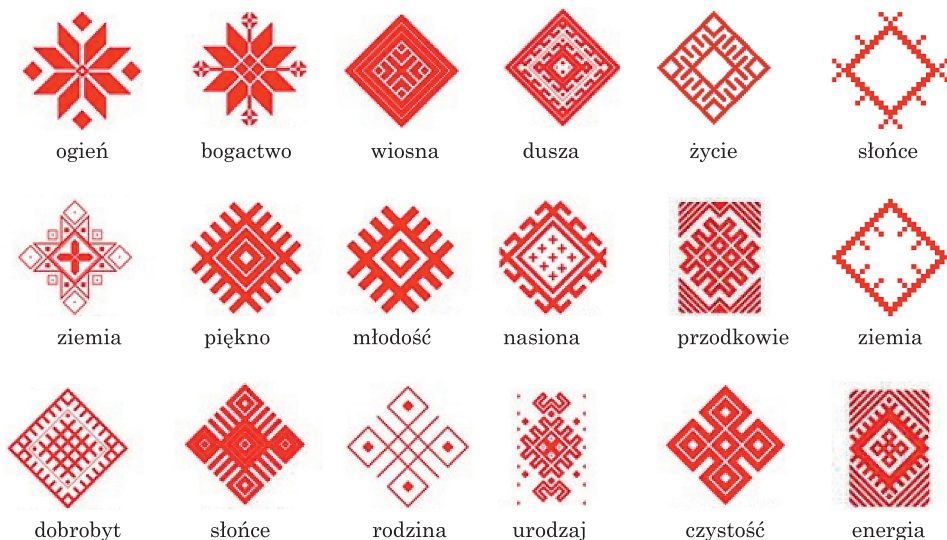
Symbolika białoruskiego ręcznika obrzędowego wyłaniała się już podczas przędzenia nici z lnu. W mitologii słowiańskiej nić symbolizowała życie ludzkie, natomiast przędząca ją kobieta stawiała się twórcą losu człowieka [zob. szerzej: Gieysztor 2006; Zwierzyńska, online]. Specyficzne właściwości białoruskich ręczników obrzędowych wynikały nie tylko z jakości nici, tkaniny i splotu, lecz także z rodzaju wyhaftowanego wzoru i użytych kolorów. Wyszyty na białoruskich ręcznikach wzór nie był jedynie elementem zdobniczym. W różnorodnych ornamentach i ich barwach zaszyfowanych było wiele znaczeń oraz opowieści o losach człowieka [Zwierzyńska, online]. Kobiety wyszywając ręcznik obrzędowy, „wkładały w niego część własnej duszy”. Często wymawiały też słowa określonej modlitwy lub zaklęcie, które symbolicznie „wplatały” razem z niemi w ręcznik, dzięki czemu stawał się on przedmiotem o niezwyklej mocy chroniącym właściciela czy obdarowanego i mogącym wywierać wpływ na otaczający go świat. Z kolei w celu nabycia przez ręcznik cech świętości oraz zapewnienia spójni ze Stwórcą tkano go podczas postu, czyli zgodnie z wierzeniami Białorusinów w okresie, kiedy dusze oczyszczały się z ziemskich naleciałości, doznawały oświecenia i dążyły do zjednoczenia z Bogiem [Zwierzyńska, online].

Na białoruskich haftowanych ręcznikach umieszczano starożytny symbole Słońca, Matki – Ziemi, postaci dawnych bogów, takich jak Jaryła, Perun [zob. szerzej Gieysztor 2006, 85–137], zmarłych przodków, duszy, ognia, życia, rodziny, dobrobytu, wiosny, urodzaju, płodności, dziecka, miłości, piękna, młodości, czystości, energii i inne¹⁴. Romb był najbardziej charakterystycznym znakiem wyszywanym na białoruskich ręcznikach obrzędowych¹⁵. Jest on starożytnym symbolem życia i dobra. Romb prosty symbolizował chleb i pole, z kolei romb z promieniami rozchodzącymi się na zewnątrz – słońce, a z promieniami do wewnątrz – ziemię. Romb stanowił też podstawę dla przeróżnych rodzajów znaków (np. połączenie ziemi i słońca symbolizowało życie) czy ornamentowych konstrukcji [Фадзеева 1994, 29].

Podstawowymi kolorami, którymi wyszywano białoruskie ręczniki, były czerwony i biały. Początkowo kolor czerwony symbolizował słońce, ogień, życie i energię, natomiast kolor biały – wieczność, bezgraniczność, bezruch, smutek i śmierć (w starej tradycji słowiańskiej kolorem najsilniej związanym z żałobą jest

¹⁴ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk oraz 25.08.2019 r. z Niną Żukowską. Por. [Zwierzyńska, online].

¹⁵ Romb umieszczany był na wyrobach tkackich już w XI w., o czym świadczą fragmenty tkanin lnianych wydobywanych z kurhanów znajdujących się na terenie Podlasia.

Ryc. 2. Wybrane symbole występujące na białoruskich ręcznikach obrzędowych z terenów Podlasia i Białorusi (m. in. obwód grodzieński, witebski, homelski)

Źródło: opracowanie własne na podst. (online) <http://jiveBelarusian.net/our-heritage/belarusian-ornament.html#lnk0>; [Kauap 1996]

nie czarny, lecz biały). W wyniku zastosowania na jednym ręczniku obrzędowym koloru białego i czerwonego spletały się więc ze sobą smutek i radość oraz śmierć i życie. Na białej części ręcznika stała zatem para młoda w cerkwi, ale również na białej części spuszczano do grobu trumnę, trzymając dłońmi za haftowane na czerwono końce. Biała część ręcznika otacza także ikonę, czyli sferę przypisaną wieczności, haftowane czerwone końce zaś luźno opadają poniżej ikony w kierunku ziemi [Zwierzyńska, online]. Po jakimś czasie kolory te zyskały jeszcze dodatkowe znaczenie: czerwony symbolizował też miłość, duchowe przebudzenie i radość, biały zaś – czystość, dziewiczość, niewinność, narodziny, odrodzenie. Zaczęły się także pojawiać inne kolory, takie jak czarny, żółty, niebieski i zielony, ale nie niosły ze sobą tak silnych konotacji jak czerwony i biały. Niektórzy Białorusini uważali, iż kolor czarny symbolizował absolut, wieczność, łono, śmierć, żółty – światło, czystość, mądrość, szczęście, miłość, dobroć, zielony – płodność, odnowę, pokonanie przeszkód, wyzwolenie, nadzieję, natomiast niebieski – niebo¹⁶.

We wzorach roślinnych i motywach zoomorficznych również zakodowane były informacje. Kłosa zbóż oznaczały bogactwo, kwiaty zaś (przede wszystkim róże) symbolizowały miłość. Konie umieszczone na domowym ręczniku ochronnym

¹⁶ Informacje uzyskane podczas wywiadu 17.03.2017 r. z Zinaidą Żytkiewicz oraz Nadiędzą Bielenkową.

miały osłaniać właścicieli tego gospodarstwa przed zawiścią i niedobrymi ludźmi. Z kolei ptaki uosabiały potomstwo, rodzinę, płodność i dostatek. Gołębie wyhaftowane na obrzędowych ręcznikach wykorzystywanych podczas ślubu w cerkwi były znakiem powodzenia i szczęścia. Usytuowanie gołębi wskazywało na wzajemne relacje pomiędzy mężczyzną a kobietą. Gołębie zwrócone do siebie dziobami symbolizowały szczęśliwą miłość, odwrócone do siebie tyłem – miłość bez wzajemności, natomiast jeden gołąb podążający za drugim oznaczał początek uczucia [Zwierzyńska, online]¹⁷.

Nie bez znaczenia był kształt ręcznika obrzędowego. Ten kilkumetrowy, podłużny pas lnianego materiału obrazował drogę, stąd starano się, aby jego długość odpowiadała wzrostowi danego człowieka, a nawet była dwa lub trzy razy większa [Zwierzyńska, online]. Dwa końce ręcznika symbolizowały kobietę i mężczyznę oraz początek i koniec życia ludzkiego, pomiędzy którymi zostały zapisane przeznaczenie i los jednostki. Natomiast środkowa część ręcznika oznaczała drogę życiową, którą kroczył człowiek od narodzin do śmierci¹⁸.

Białoruski ręcznik symbolizował też granicę, miedzę, próg, który człowiek przekracza, aby znaleźć się na kolejnym etapie życia. Przeprowadzanie się przez te punkty graniczne wiązało się z różnego typu zagrożeniami, a także wymagało specyficznych rytuałów i zaklęć, które mogłyby zapewnić ochronę oraz płynność i pomyślność podczas tego przejścia [Zwierzyńska, online]. Ręcznik obrzędowy wyposażony we wspomniane wyżej symbole idealnie pasował do magicznej obrzędowości.

4. Miejsce ręcznika obrzędowego w życiu Białorusinów zamieszkujących region wschodniej Polski

O znaczącej roli ręcznika w życiu przodków współczesnych Białorusinów zamieszkujących Podlasie świadczy chociażby słowiańska legenda o zapadaniu Ziemi w zimowy odpoczynek. Według niej wszystkie gady przed nastaniem zimy udają się do Wyraju¹⁹. Na czele tego egzotycznego pochodu kroczy Wąż – Król w złotej koronie na głowie, która symbolizuje moc i mądrość. Należy wówczas na rozłożonym na ziemi ręczniku oddać mu pokłon. W podziękowaniu za okazany w ten sposób szacunek Wąż – Król zdejmie swoją koronę i przekaże ją kłaniają-

¹⁷ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk oraz 25.08.2019 r. z Niną Żukowską i 17.03.2017 r. z Nadięzdą Bielenkową.

¹⁸ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk.

¹⁹ Wyraj – w mitologii słowiańskiej jest to raj, kraina, do której odlatują ptaki na zimę i skąd przychodzi wiosna.

cemu się, a wraz z nią sekretną wiedzę na temat wszechświata, mądrość oraz dar jasnowidzenia i rozumienia mowy przyrody. Tę właśnie tajemną wiedzę o otaczającym człowieka świecie, kod życia, zaklęcia i prośby, a także opowieści o swoim życiu wyszywały białoruskie kobiety na lnianym płótnie [Zwierzyńska, online].

Białoruski ręcznik obrzędowy pełnił przede wszystkim funkcje praktyczne, estetyczne, symboliczne, kultowe, oczyszczające, ochronne oraz magiczne. Towarzyszył on Białorusinom zamieszkujących region wschodniej Polski zarówno podczas radosnych i smutnych ceremonii rodzinnych, świąt religijnych, jak i podczas prac w domu oraz obrzędów polowych.

4.1. Poród, narodziny dziecka

Ręcznik obrzędowy spełniał ważną rolę podczas porodu i po narodzinach dziecka. Kobieta, by uśmierzyć ból porodowy, przewieszała ręcznik (który umieszczony był podczas ostatnich świąt wielkanocnych w koszyczku z paschalnym ciastem i razem z nim poświęcony) przez belkę na suficie i, trzymając się za jego końce, rodziła. Dziecko od razu po przyjściu na świat otulano w nowy ręcznik, który towarzyszył mu do końca życia (zawinięcie to było symbolicznym przyjęciem noworodka w poczet członków rodziny). Niemowlę, po swojej pierwszej w życiu kąpeli, owijano w białą pieluszkę i przewiązywano ręcznikiem wykonanym z cienkiej tkaniny²⁰.

4.2. Chrzest

Zgodnie z białoruską tradycją ręcznikiem obrzędowym przystrajano dziecko do chrztu świętego. Był to pierwszy z ręczników obrzędowych, który otrzymywał każdy prawosławny Białorusin. Podczas uroczystego domowego obiadu z okazji chrzcin okręcano ręcznikiem garnek z przygotowaną przez kumę kaszą jęczmienną z miodem i makiem (tzw. babina kasza), do której goście wrzucali pieniądze²¹. Dawniej na chrzcinach odbywały się także obdarowywanie ręcznikiem i chlebem przez matkę dziecka babki położnej oraz wymiana prezentów w postaci ręczników pomiędzy matką dziecka a kumami i pomiędzy samymi

²⁰ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk oraz 25.08.2018 r. z Niną Żukowską. Por. [Zwierzyńska, online].

²¹ Informacje uzyskane podczas wywiadu 27.08.2019 r. z Nadzieją Pawłowską, zamieszkałą w Hajnówce, w województwie podlaskim, przedstawicielką mniejszości narodowej białoruskiej wyznania prawosławnego.

kumami. Rodzice chrzestni przynosili również na chrzciny chleb przykryty ręcznikiem obrzędowym (chleb ojca chrzestnego był formą podziękowania księdzu prawosławnemu za udzielenie chrztu dziecku, natomiast chleb matki chrzestnej był podarunkiem dla rodziców dziecka) [por. Фадзеева 1994, 39–40; Matus 2006b, 32–34].

4.3. Obrzędowość weselna

Każda młoda dziewczyna przed zamążpójściem miała obowiązek własnoręcznie utkać i wyhaftować odpowiednią liczbę obrzędowych ręczników jako konieczne uzupełnienie, a nawet usankcjonowanie własnego posagu, pokazując w ten sposób swoją pracowitość, talent oraz gotowość do pełnienia roli żony i gospodyni²². Było to związane z centralną rolą, jaką przypisywano ręcznikom w obrzędach zaślubin, oznaczających specyficzny rytuał przejścia panny do nowego, małżeńskiego etapu życia i nowych ról, które będzie ona pełnić w społeczności.

Podczas prawosławnego ślubu ręcznik obrzędowy pełnił rytualną rolę związania dwóch początków – męskiego i żeńskiego, dwóch rodzin, dwóch rodów [Zwierzyńska, online]. Ręcznik był obecny podczas każdego etapu przygotowań do ślubu i samego ślubu. W przeddzień ślubu, w sobotę wieczorem, zapraszano marszałka wesela na uroczystą kolację do domu dziewczyny. Przed spożyciem posiłku mył on dłonie, następnie wycierał je ręcznikiem, który otrzymywał w prezencie. Przed wyjazdem do cerkwi panna młoda ofiarowywała rodzicom młodego, swatom, świadkom i marszałkowi weselnemu własnoręcznie wyhaftowane ręczniki, którymi przewiązywali się oni w pasie i nosili do zakończenia wesela. W dniu ślubu młoda para przekraczała ręcznik umieszczony na drodze przejazdu orszaku weselnego do cerkwi, co symbolizowało przejście w stan małżeński. Zarówno dawniej, jak i współcześnie młodzi stawali/stają na ręczniku obrzędowym podczas zaślubin w cerkwi, co miało/ma zapewnić im dobrobyt. Ręcznikiem ksiądz prawosławny wiąże też dłonie nowożeńców podczas składania przez nich przysięgi małżeńskiej. Panna młoda lub świadkowe wnoszą z cerkwi ślubną ikonę otoczoną haftowanym ręcznikiem, którą później zawiesza się w domu nowożeńców (kiedyś zawieszało się ją w domu męża). Ręcznik ten ozdabia ikonę ślubną do Wielkanocy lub Bożego Narodzenia w celu zapewnienia młodym na ich nowej drodze życia szczęścia²³.

²² Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk.

²³ Informacje uzyskane podczas wywiadu 23.08.2019 r. z Bazylem Wasilukiem oraz 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk i 25.08.2019 r. z Niną Żukowską a także 22.08.2019 r. z Sergiuszem

Białorusini traktowali też ręcznik obrzędowy jako specyficzne błogosławieństwo. Na ręczniku obrzędowym młoda para stawała na progu domu weselnego, gdzie rodzice witali ją chlebem i solą (miało to zapewnić nowożeńcom życie w dostatku). Na ręczniku kładziono też weselne korowaja, którym witano młodą parę. Ręcznik umieszczano również na drodze, którą jechali młodzi do cerkwi lub domu weselnego (w tym przypadku był on symbolem granicy – przejścia ze stanu panieństwa i kawalerstwa do stanu zamężnych i żonatyh). Podczas uczty weselnej nowożeńcy siadali na zasłanym ręczniku, marszałek wesela zaś przewiązywał ich dodatkowo innym ręcznikiem, co symbolizowało zespolenie pierwiastka męskiego i żeńskiego, węzeł małżeński oraz powołanie do życia nowego rodu. Panna młoda obdarowywała świadków dużymi wyhaftowanymi ręcznikami, gościom weselnym ze strony męża rozdawała zaś krótkie ręczniki²⁴.

4.4. Pogrzeb

Białoruski ręcznik obrzędowy pełnił także rolę granicy pomiędzy światem żywych i zmarłych. Po śmierci członka rodziny w domu otwierano okno i wywieszano w nim ręcznik, który żyjących informował o śmierci człowieka, duszy zmarłego zaś pomagał przejść do „tamtego” świata. W dniu zgonu ikonę zawieszoną u wezłowania łóżka zmarłego opasywano wyszywanym specjalnie na tę okoliczność ręcznikiem, który pozostawał na niej przez 40 dni, gdyż według wierzeń prawosławnych Białorusinów dusza zmarłego przebywa jeszcze przez ten okres na ziemskim padole, czekając na przydzielenie przez Boga ostatecznego miejsca wiecznego spoczynku²⁵. Ręcznik obrzędowy w tym przypadku pełnił rolę mistycznego przedmiotu, którym naga dusza zmarłego mogła się otulić oraz dawał jej schronienie. Zwyczaj ten praktykowany jest współcześnie.

Ręcznik obrzędowy (ten, który towarzyszył człowiekowi od narodzin) wkładano do trumny, okrywając nim ciało nieboszczyka, aby pomóc duszy oczyścić się z grzechów. Krzyż niesiony na czele konduktu pogrzebowego ozdabiano ręcznikiem, który później pozostawiano w cerkwi. Był więc on poniekąd przewodnikiem osoby zmarłej w jej ostatniej drodze. Trumny ze zmarłymi dziećmi niesiono na cmentarz na ręcznikach, a następnie albo wrzucano je do grobu, albo zabierano

Rutą, zamieszkałym we wsi Grabowiec, przedstawicielem mniejszości narodowej białoruskiej wyznania prawosławnego.

²⁴ Informacje uzyskane podczas wywiadu 27.08.2019 r. z Nadzieją Pawłowską oraz 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk i 25.08.2019 r. z Niną Żukowską.

²⁵ Informacje uzyskane podczas wywiadu 22.08.2019 r. z Sergiuszem Rutą oraz 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk. Por. [Zwierzyńska, online].

do domu i zawieszano na ikonach. Z kolei trumny osób dorosłych opuszczano na długich (około 10 m) ręcznikach do grobu, a potem wrzucano je do mogiły²⁶.

4.5. Święta religijne – Wielkanoc

Ręcznik wykorzystywany jest do dzisiaj podczas obrządków związanych z Wielkanocą. Wyszywanym ręcznikiem wykłada się koszyk ze święconką. Dawniej ręcznikiem, który okrywał święconkę, przykrywano rozsady kapusty, aby była dorodna²⁷.

4.6. Obrzędowość agrarna

Ręcznik był również wykorzystywany w obrzędach agrarnych. Gospodarz wychodząc w pole, aby zasiać zboże, zawsze zakładał czystą koszulę i przewiązywał przez ramię ręcznik, na którym zawieszał napełnione ziarnem specjalne naczynie. Ze względu na ważność przedsięwzięcia czynność tę za każdym razem rozpoczynał modlitwą i znakiem krzyża, prosząc Boga o wsparcie. Podczas obrzędu *zażynek* ręcznik też odgrywał istotną rolę, gdyż obwiązywano nim pierwszy, ścięty snop zboża, co miało gwarantować dobry kolejny zasiew oraz obfite plony. W ręcznik owijano upieczony z nowej mąki pierwszy bochenek chleba. Ręcznik był także ważnym elementem dożynek, gdyż układano na nim świeży chleb, upieczony z mąki pochodzącej z ostatnich zbiorów. W dzień św. Jerzego wszyscy członkowie białoruskich rodzin wychodzili na pole, niosąc na ręczniku ikonę i korowaja agrarnego, którego taczali na rozłożonym ręczniku po rosnącym zbożu (obowiązkowo miała to być ozimina, czyli: żyto, pszenica lub jęczmień) w celu zapewnienia sobie urodzaju [zob. szerzej: Gawęł 2009; 2012]²⁸.

4.7. Przedmiot dekoracyjny, informacja, uhonorowanie

Ręcznik traktowano jako element dekoracyjny zarówno w domu, jak i w małej architekturze krajobrazu. Bardzo często ozdabiał on ściany białoruskich domów oraz wiszące w nich ikony, obrazy i lustra, co miało świadczyć o zamożności

²⁶ Informacje uzyskane podczas wywiadu 23.08.2019 r. z Bazylem Wasilukiem oraz 22.08.2019 r. z Sergiuszem Rutą.

²⁷ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk.

²⁸ Informacje uzyskane podczas wywiadu 23.08.2019 r. z Bazylem Wasilukiem.

gospodarzy²⁹. Ręcznikami ozdabiano również krzyże przydrożne w intencji uzdrowienia lub posiadania potomstwa (na takim ręczniku należało wyszyć Matkę – Rodzicielkę, dziecko i drzewo życia)³⁰. Z kolei na krzyżach cmentarnych oprócz ręczników wieszano też fartuszki i chustki, które miały informować o tym, kto jest w danym miejscu pochowany (na grobach kobiet zawieszano fartuszki, na grobach mężczyzn – ręczniki [Zwierzyńska, online]). Tkanin zawieszonych na krzyżach cmentarnych nie usuwano i co roku nakładano na nie kolejne warstwy płócien. Z biegiem czasu krzyże były więc niemal całkowicie zasłonięte i stawały się wyobrażeniem pochowanych osób³¹. Współcześnie w Polsce już tylko na nielicznych prawosławnych cmentarzach można spotkać takie zdobienia, gdyż ręczniki i fartuszki zostały wyparte przez kolorowe wstążki. Jedynie na Białorusi do dziś kulturuje się ten zwyczaj – „ubrane” krzyże cmentarne przypominają postać kobiety i stają się uosobieniem dawnych bogów lub duchów. Niektóre prawosławne cmentarze na Polesiu przypominają wioski umarłych [zob. szerzej Раманюк 2000]³².

Białoruski ręcznik był również cennym prezentem wręczanym ludziom, których chciano szczególnie wyróżnić, uhonorować³³.

5. Podsumowanie

Informacje odczytywane ze wzorów utkanych na kawałku lnianego materiału uświadamiają, że ręcznik obrzędowy jest jednym z najpiękniejszych i najmocniejszych dowodów obecności w życiu Białorusinów z Podlasia tych rytuałów, obyczajów i tradycji, które swoją magią i przesłaniem nadawały sens oraz kierunek ich egzystencji. Hafty i inkrustacje symbolizujące nierozzerwalne połączenie człowieka, Boga i przyrody są materialnym odzwierciedleniem ludzkich marzeń, uczuć, pasji i dążeń, przykładem niezwykłego oddania tradycji, szacunku dla wiary, kolorowym dowodem uzależnienia rytmu życia Białorusinów od niedostępnych dla nich mocy świata przyrody.

Odczytując symbolikę białoruskiego ręcznika obrzędowego, można dostrzec w niej również wiele wątków pedagogicznych i wychowawczych. Miejsce ręcznika oraz sposób jego wykorzystania przez Białorusinów w określonych zwyczajach i rytuałach niejako „regulowały” jakość i charakter kontaktów międzyludzkich,

²⁹ Informacje uzyskane podczas wywiadu 22.08.2019 r. z Sergiuszem Rutą.

³⁰ Informacje uzyskane podczas wywiadu 25.08.2019 r. z Niną Żukowską.

³¹ Informacje uzyskane podczas wywiadu 24.08.2019 r. z Niną Iwaniuk.

³² Informacje uzyskane podczas wywiadu 17.03.2017 r. z Zinaidą Żytkiewicz oraz Nadiędzą Bielenkovą. Por. [Zwierzyńska, online].

³³ Informacje uzyskane podczas wywiadu 22.08.2019 r. z Sergiuszem Rutą.

określały sposób zachowania się, budowały specyficzny konglomerat aksjologiczno-obrzędowy, pomagający zachować panujący od wieków ład i porządek, przestrzegać tradycji, kultywować wierzenia i wychowywać młode pokolenia w duchu kulturowej świadomości etnicznej starszych pokoleń. Równie ważne wydają się też aspekty techniczne oraz manualne związane z jego powstawaniem. Nauka tworzenia odpowiedniego ręcznika była nie tylko lekcją tkania i wyszywania, lecz także ważnym elementem socjalizującym, dzięki któremu młode białoruskie kobiety uświadamiały sobie swoje miejsce w rodzinie i społeczności lokalnej, uczyły się praw i obowiązków, konstruowały obraz świata „z lnianą tkaniną w tle”.

W dzisiejszych czasach chociaż białoruski ręcznik obrzędowy niemal całkowicie zatracił swoje znaczenie religijne i moc kulturową, to jednak zainteresowanie kolejnych pokoleń Białorusinów mieszkających na Podlasiu samą sztuką tworzenia tego tajemniczego przedmiotu trwa nadal. Realizowanych jest wiele projektów mających na celu ocalenie od zapomnienia białoruskich ręczników obrzędowych³⁴. Organizowane są też warsztaty rękodziela ludowego, na których najstarsze pokolenie białoruskich kobiet uczy dzieci i młodzież technik tkactwa oraz haftowania ręczników obrzędowych³⁵. W warsztatach tych uczestniczą często całe rodziny, co przyczynia się do przywrócenia więzi międzypokoleniowych budowanych

³⁴ Przykładem takich działań jest wydanie w 2014 r. albumu *Ręcznik ludowy z okolic Bielska Podlaskiego. Haft i koronka* oraz w 2017 r. albumu *Katalog ręczników ludowych gminy Boćki, Brańsk, Rudka, Wyszki*. Stworzono też bazę danych ręcznika ludowego w gminie Bielsk Podlaski, która jest dostępna na stronie internetowej <http://www.bielskirecznik.pl/>. Statystyka strony wskazuje na ogromne zainteresowanie bazą ręcznika nie tylko mieszkańców Polski, lecz także obywatele innych krajów. Z kolei w 2015 r. Muzeum w Bielsku Podlaskim Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku zrealizowało projekt „Ręcznikowa draka dla uczniaka”. Był to cykl warsztatów etnograficzno-plastycznych dla uczniów najmłodszych klas szkoły podstawowej oraz ich rodziców. W 2017 r. Muzeum w Bielsku Podlaskim Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku kontynuowało prace badawcze skupiające się na ręczniku ludowym ziemi bielskiej. Działania były prowadzone w ramach polsko-białoruskiego projektu „Spotkajmy się na ławeczce. Badania terenowe ręcznika ludowego ziemi bielskiej”. Natomiast od 1 października do 20 listopada 2018 r. uczniowie szkół podstawowych z Bielska Podlaskiego, Augustowa i Łubina Kościelnego wzięli udział w projekcie „Makatki i inne szmatki”. Projekt miał na celu pokazanie młodemu pokoleniu, jak ogromna wartość i dziedzictwo kryje się w dawnych tkaninach ludowych, takich jak makatki, ręczniki, kapy czy serwetki. Uczestnicy warsztatów zdobyli wiedzę na temat materiałów, technik wykonania oraz zdobnictwa tkaniny ludowej ziemi bielskiej.

³⁵ W siedzibie Muzeum w Studziwodach, w Bielsku Podlaskim lub w nadbużańskich miejscowościach Podlasia co roku odbywają się białoruskie warsztaty etnograficzno-muzyczne dla dzieci i młodzieży, na których artyści uczą technik tradycyjnego rękodziela z Podlasia i Białorusi (np. w 2014 r. uczestnicy warsztatów poznawali techniki tkactwa i wyszywania białoruskich ręczników obrzędowych). Natomiast w dniach 6–10 września 2016 r., w galerii im. T. Sołowiewic w Narewce odbyły się warsztaty „Wyszywanie regionalnych ręczników i szycie na maszynie w puszczańskich wsiach gminy Narewka”. Z kolei w Zespole Szkół Niepublicznych św. św. Cyryła i Metodego w Białymstoku 13 oraz 25 kwietnia 2018 r., w ramach projektu „Rodzinne warsztaty

w pracy zespołowej oraz wymianie wiedzy i doświadczeń. Dzięki takim inicjatywom białoruskie ręczniki nie zamieniają się w muzealne eksponaty, nie stają się jedynie reliktem kultury Białorusinów, ich „życie” trwa nadal.

BIBLIOGRAFIA

- Czerwiński Tomasz. 2013. *Ocalić od zapomnienia. Polska wielu kultur i religii*. Warszawa: Sport i Turystyka – Muza SA.
- Dębowska Alina, Sołub Katarzyna, Sołub Jerzy. 2015. *Ręcznik ludowy z okolic Bielska Podlaskiego. Haft i koronka*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Dębowska Alina, Sołub Katarzyna, Sołub Jerzy. 2017. *Katalog ręczników ludowych gminy Boćki, Brańsk, Rudka, Wysзки*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Gaweł Artur. 2009. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Gaweł Artur. 2012. *Rok obrzędowy na Podlasiu*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Gieysztor Aleksander. 2006. *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grabowski Józef. 1978. *Sztuka ludowa w Europie*. Warszawa: „Arkady”.
- Grzegorzczak Renata. 1979. *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa–Łódź: PWN.
- Matus Irena. 2006a. *Plótno, ręcznik, chusta w ludowej tradycji rodzinnej na Podlasiu – magia, symbolika, przedmioty*. W: *Rodzina i jej wartości w wielokulturowym społeczeństwie Europy*. Red. Majchrzyk-Mikuła J., Saran J. Ryki: Wyższa Szkoła Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania w Rykach.
- Matus Irena. 2006b. *Ręcznik – przedmiot, symbol, sacrum*. „Przegląd Prawosławny” 8 (254): 32–34.
- Matus Irena. 2009. *Walory kulturowe krainy otwartych okiennic*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B: Geographia. Geologia. Mineralogia et Petrographia” nr 2, t. 64: 57–70.
- Matus Irena. 2016. *Trendy dekoracyjne podlaskich strojów i tkanin użytkowych w pierwszej połowie XX wieku na bazie zbiorów muzealnych „Baćkauszczyzny”*. „Białorusienistyka Białostocka” t. 8: 411–420.
- Słownik języka polskiego*. 2007. Red. Bańko M. T. IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Zwierzyńska Ewa. 2014. *Los wyhaftowany na płótnie*. „Czasopis” nr 10. (online) <http://old.czasopis.pl/los-wyhaftowany-na-plotnie-ewa-zwierzynska-2/> (dostęp 2.11.2019).
- (online) <http://jivebelarusian.net/our-heritage/belarusian-ornament.html#lnk0> (dostęp 2.11.2019).
- Кацар Міхаіл. 1996. *Беларускі арнамент: ткацтва, вышыўка*. В: *Беларуская энцыклапедыя*. Рэд. Сахута Я. Мінск: Беларуская энцыклапедыя.
- Курилович Анна. 1981. *Белорусское народное ткачество*. Минск: Наука і тэхніка.
- Лабачэўская Вольга. 1998. *Зберагаючы самабытнасць: 3 гісторыі народнага ткацтва і промыслаў Беларусі*. Мінск: Беларуская навука.
- Лабачэўская Вольга. 2002. *Повазь часоу – беларускі ручнік*. Мінск: Беларусь.
- Раманюк Міхась. 2000. *Беларскія народныя крыжы. Манаграфія*. Вільня: Наша Ніва.
- Сахута Яўген. 1997. *Народнае мастацтва Беларусі*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя.

رęкодziela ludowego”, odbyły się warsztaty malowania ręczników ludowych, w których uczestniczyli uczniowie najmłodszych klas szkoły podstawowej wraz z rodzicami.

- Сахута Яўген. 2001a. *Беларускае народнае дэкаратыўна-прыкладное мастацтва*. Мінск: Беларусь.
- Сахута Яўген. 2001b. *Народныя мастацкія рамёствы Беларусі*. Мінск: Беларусь.
- Сахута Яўген. 2013. *Сучаснае народнае мастацтва Беларусі*. Мінск: Беларусь.
- Сахута Яўген. 2015. *Народнае мастацтва*. Мінск: Беларуская навука.
- Фадзеева Вольга. 1991. *Беларуская народная вышыўка*. Мінск: Навука і тэхніка.
- Фадзеева Вольга. 1994. *Беларускі ручнік*. Мінск: Палымя.

REFERENCES

- Cahuta Aŭgen. 1997. *Narodnae mastactva Belaryci* [Folk art of Belarus]. Mińsk, Belaruskaâ êncyklapedyâ. (In Belarusian)
- Cahuta Aŭgen. 2001a. *Belaruskae narodnae dëkaratyuna-prykladnoe mastactva* [Belarusian folk arts and crafts]. Mińsk Belaryc'. (In Belarusian)
- Cahuta Aŭgen. 2001b. *Narodnyâ mastackiâ ramëctvy Belaryci* [Folk art of craftsmanship of Belarus]. Mińsk, Belaryc'. (In Belarusian)
- Cahuta Aŭgen. 2013. *Sučasnae narodnae mastactva Belaryci* [Contemporary folk art of Belarus]. Mińsk, Belaryc'. (In Belarusian)
- Cahuta Aŭgen. 2015. *Narodnae mastactva* [Folk art]. Mińsk, Belaryckaâ navyka. (In Belarusian)
- Czerwiński Tomasz. 2013. *Ocalić od zapomnienia. Polska wielu kultur i religii*. Warsaw, Sport i Turystyka – Muza SA. (In Polish)
- Dębowska Alina, Sołub Katarzyna, Sołub Jerzy. 2015. *Ręcznik ludowy z okolic Bielska Podlaskiego. Haft i koronka*. Białystok, Muzeum Podlaskie w Białymstoku. (In Polish)
- Dębowska Alina, Sołub Katarzyna, Sołub Jerzy. 2017. *Katalog ręczników ludowych gminy Boćki, Brańsk, Rudka, Wyszki*. Białystok, Muzeum Podlaskie w Białymstoku. (In Polish)
- Fadzeeva Vol'ga. 1991. *Belaruskaâ narodnaâ vyšyŭka* [Belarusian folk embroidery]. Mińsk, Navuka i tэхnikа. (In Belarusian)
- Fadzeeva Vol'ga. 1994. *Belaruski pyčnik* [Belarusian towel]. Mińsk, Polymâ. (In Belarusian)
- Gaweł Artur. 2009. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostoczczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku*. Cracow, Księgarnia Akademicka. (In Polish)
- Gaweł Artur. 2012. *Rok obrzędowy na Podlasiu*. Białystok, Muzeum Podlaskie w Białymstoku. (In Polish)
- Gieysztor Aleksander. 2006. *Mitologia Słowian*. Warsaw, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. (In Polish)
- Grabowski Józef. 1978. *Sztuka ludowa w Europie*. Warsaw, "Arkady". (In Polish)
- Grzegorzczak Renata. 1979. *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warsaw–Łódź, PWN. (In Polish)
- Kacar Mixail. 1996. *Belaruski arnament: tkactva, vyšyŭka* [Belarusian ornament: weaving, embroidery]. In: *Belaruskaâ êncyklapedyâ* [Belarusian encyclopedia]. Ed. Cahuta A. Mińsk, Belaruskaâ êncyklapedyâ. (In Belarusian)
- Kypilovič Anna. 1981. *Beloruskoe narodnoe tkačectvo* [Belarusian folk weaving]. Mińsk, Navuka i tэхnikа. (In Belarusian)
- Labačëuskaâ Vol'ga. 1998. *Zberagaŭčy camabytnasc': Z gictoryi narodnaga tkactva i promyslaŭ Belaryci* [Preserving identity: From the history of folk weaving and crafts of Belarus]. Mińsk, Belaryckaâ navyka. (In Belarusian)
- Labačëuskaâ Vol'ga. 2002. *Povâz' časoy – belaruski pyčnik* [Weave of times – Belarusian towel]. Mińsk, Belaryc'. (In Belarusian)
- Matus Irena. 2006a. *Płótno, ręcznik, chusta w ludowej tradycji rodzinnej na Podlasiu – magia, symbolika, przedmioty*. In: *Rodzina i jej wartości w wielokulturowym społeczeństwie Europy*.

- Eds Majchrzyk-Mikuła J., Saran J. Ryki, Wyższa Szkoła Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania w Rykach. (In Polish)
- Matus Irena. 2006b. *Ręcznik – przedmiot, symbol, sacrum*. “Przegląd Prawosławny” no 8 (254), pp. 32–34. (In Polish)
- Matus Irena. 2009. *Walory kulturowe krainy otwartych okiennic*. “Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B: Geographia. Geologia. Mineralogia et Petrographia” no 2, Vol. 64, pp. 57–70. (In Polish)
- Matus Irena. 2016. *Trendy dekoracyjne podlaskich strojów i tkanin użytkowych w pierwszej połowie XX wieku na bazie zbiorów muzealnych “Baćkauszczyzny”*. “Białorutenistyka Białostocka” Vol. 8, pp. 411–420. (In Polish)
- Ramanûk Mihas'. 2000. *Belarskiâ narodnyâ kryży. Managrafiâ* [Belarusian folk crosses. Monograph]. Bil'nâ, Haša Niva. (In Belarusian)
- Słownik języka polskiego*. 2007. Ed. Bańko M. Vol. IV. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN SA. (In Polish)
- Zwierzyńska Ewa. 2014. *Los wyhaftowany na płótnie*. “Czasopis” no 10. Available at: <http://old.czasopis.pl/los-wyhaftowany-na-plotnie-ewa-zwierzynska-2/> (Accessed 2 November 2019). (In Polish)
- Available at: <http://jiveBelarusiannet/our-heritage/belarusian-ornament.html#lnk0> (Accessed 2 November 2019). (In Polish)